

шти задля активізації процесів інноваційного розвитку.

ВИСНОВКИ

Внаслідок фінансової кризи існує обмеженість вільних інвестиційних коштів, що могли б бути спрямовані на інновації, тому необхідно сформулювати оптимальну стратегію інноваційних відносин, відібравши технології з огляду на економічну ефективність не тільки в короткостроковому, а й довгостроковому періоді, включаючи національні інтереси та безпеку. Розроблена замкнена система впровадження інновацій суб'єктами господарювання вказує на існуючі проблеми та загострює увагу на відборі технологій інвестування.

В українській промисловості існують значні проблеми з інноваційним розвитком. Так, незважаючи на світову економічну кризу та поряд з цим зростання кількості інноваційно активних підприємств, частка інноваційної продукції за 5 років зменшилась. До того ж частка інноваційної продукції в їхній структурі була досить незначною — 8 %.

УДК 631.95 : 332.66

ПРОДУКТИВНІСТЬ ТА АГРОЕНЕРГЕТИЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ КОРМОВИХ КУЛЬТУР У СІВОЗМІНІ НА ТОРФОВИХ ҐРУНТАХ

В.А. Проневич

*кандидат сільськогосподарських наук
докторант*

Інститут агроекології і природокористування НААН

У польових дослідженнях доведено, що на торфових ґрунтах найдоцільнішим є вирощування багаторічних трав у довготривалих чистих посівах, або в польових сівозмінах з їхньою часткою не менше 66–77%, які забезпечують високу продуктивність та агроенергетичну ефективність виробництва. Додатковою групою культур у сівозміні є однорічні трави (22–33%) і за необхідності — просапні культури.

Ключові слова: *торфові ґрунти, інтенсивні сівозміни, продуктивність, агроенергетична ефективність.*

Світова і вітчизняна практика сільськогосподарського використання осушених торфовищ засвідчує високу ефективність вирощування зернових, технічних, овочевих, кормових та інших культур на торфових ґрунтах [1–6]. Потенційна енергія — один із основних показників поживної цінності корму. Саме обмінна енергія може бути ефективно використана організмом тварини при збалансованому раціоні за всіма поживними речовинами. Вихід обмінної енергії

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Sanchez A.M., Bermejo L.R. Public sector performance and efficiency in Europe the role of public R&D/ Institute of Social and Economic Analysis. — 2007. — № 1.
2. Eurostat. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
3. Research and Innovation performance in EU Member States and Associated countries Innovation Union progress at country level, — Luxembourg: Publications Office of the European Union 2013. — 330 p.
4. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV від 04.07. 2002 р.
5. Frankelius P. (2009), Questioning two myths in innovation literature, Journal of High Technology Management Research, Vol. 20. — No. 1. — pp. 40–51.
6. Україна в цифрах 2012 / За ред. О.Г. Осауленка. — К.: Державна служба статистики України, 2013. — 249 с.
7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні; Державна служба статистики України, — К.: 2012. — 305 с.

з 1 га різних кормових культур значною мірою залежить від технологічних прийомів вирощування, екологічних факторів, біологічних особливостей рослин, фази їх росту і розвитку.

Відомо, що продуктивність і агроенергетична ефективність використання торфового ґрунту значною мірою визначається видовим складом культур і співвідношенням їх у структурі посівних площ. В умовах Полісся склад культур та їхня структура визначаються ґрун-

тово-кліматичними та меліоративними особливостями агроecosистем торфових ґрунтів.

У системі оцінки різних кормових культур і сівозмін найважливіше значення мають показники концентрації обмінної енергії і протеїну в сухій речовині, вихід з одиниці площі обмінної енергії та протеїну, витрати сукупної енергії на їх виробництво. Такі відомості дають змогу визначити стратегію вибору кормових культур та раціонального розподілу матеріально-технічних ресурсів на їхнє виробництво [7–12].

Дослідження за темою проводилися протягом 1986–2006 р. на болотному масиві «Чемерне» Сарненської науково-дослідної станції по освоєнню боліт Інституту водних проблем і меліорацій НААН. У стаціонарному досліді вивчалися 11 схем найбільш ефективних в умовах Полісся дев'ятипільних польових і кормових сівозмін, раціональна структура посівних площ, система обробітку ґрунту і удобрення, спрямовані на збереження торфових ґрунтів та органічної речовини. Результати порівнювали з ділянкою тривалих луків, де не проводилось інтенсивне антропогенне втручання. Чергування культур у сівозмінах та їхнє співвідношення наведені в табл. 1. Співвідношення культур передбачалось від 100 % багаторічних трав до 100 % просапних. Із просапних вирощувались кукурудза, картопля, кормові буряки; зернових — жито, ячмінь; однорічних трав — вико-вівсяна та горохо-вівсяна сумішка. Травосумішки багаторічних трав представлені злаковими видами — вівсяницею лучною, тимофіївкою

лучною, грястицею збірною, стоколосом безостим. З бобових компонентів висівали конюшину рожеву, червону і білу, з яких перші дві випадали з травостою на другий-третій рік використання і тільки конюшина біла зберігалася до 4–5 років і більше. Рекомендовані норми добрив вносили під сільськогосподарські культури з розрахунку $P_{30-60}K_{90-150}$. Мінеральні добрива та меліоранти вносили під весняний обробіток ґрунту в формі аміачної селітри, простого суперфосфату, 40 % калійної солі та вапняку. Повторність три та чотириразова. Агротехніка вирощування культур — загальноприйнята для торфових ґрунтів. Облікова площа 50–100 м², посівна — 72–115 м². Загальна площа під дослідом — 16,0 га.

У польових дослідях були застосовані загальноприйняті в ґрунтознавстві, кормовиробництві та агрохімічній практиці методи досліджень та обчислень. Статистичне оброблення даних проводилось методом дисперсійного аналізу за Доспеховим (1985) та в програмах MS Excel 2003 і «Statistics».

Наукові дані, отримані нами, показують (табл. 2), що на осушених торфових ґрунтах основним джерелом рослинної сировини з високим вмістом протеїну (17,7–19,8 %) і обмінної енергії (9,3–9,7 МДж) в 1 кг сухої речовини є багаторічні трави. Багаторічні бобові трави (конюшина) внаслідок їх короткострокового використання не знаходять широкого розповсюдження на осушених торфових ґрунтах, хоч за вмістом обмінної енергії і сирого протеїну

Таблиця 1

Структура посівних площ культур у польових сівозмінах стаціонарного досліді, ур. Чемерне (1986–2006 рр.)

Номер сівозміни	Культури в сівозміні, %			
	Зернові	Просапні	Багаторічні трави	Однорічні трави
1	11	22	44	22
2	44	–	55	–
3	11	22	55	11
4	44	55	–	–
5	–	100	–	–
6	33	11	56	–
7	11	33	56	–
8	22	11	66	–
9	11	11	77	–
10	55	44	–	–
11	–	–	100	–
Тривалі луки посіву 1958 р.	–	–	100	–

Таблиця 2

Вміст обмінної енергії і протеїну в сухій речовині кормових культур польових сівозмін,
ур. Чемерне (1986–1996 рр.)

Культури сівозміни	Вид продукції	Вміст в 1 кг сухої речовини	
		ОЕ, МДж	Сирого протеїну, %
Багаторічні злакові трави	Сіно	9,3	17,7
Конюшина лучна	-/-	9,7	19,8
Конюшина лучна + тимофіївка лучна + стоколос безостий	-/-	9,5	16,9
Кукурудза	Зелена маса	10,5	17,5
Горох + овес	-/-	9,0	16,4
Вика + овес	-/-	10,1	16,2
Озиме жито	-/-	8,9	15,3
Овес	-/-	9,4	15,2
Ячмінь	Зерно	11,2	18,7
Ячмінь	Солома	8,4	10,7
Ячмінь	Зелена маса	9,8	14,4
Кормові буряки	Коренеплоди	10,2	15,4
Кормові буряки	Листя	10,9	17,9
Картопля	Бульби	11,1	15,1

є найбільш продуктивними, але зберігаються в травостоях протягом короткого періоду. За нашими даними, вміст енергії в 1 кг сухої речовини цієї групи культур становить в межах 9,5–9,7 МДж, а сирого протеїну — від 16,9 до 19,8 %. Після випадання з травостою бобового компоненту вміст протеїну в продуктивній масі дещо знижується в міру збільшення в травостоях злакових видів трав. Додатковим джерелом сировини для виробництва якісних кормів є однорічні кормові культури з коротким періодом вегетації, які в структурі кормових сівозмін предстали складними сумішками з гороху, ярої вики, вівса, ячменю, озимого жита та кукурудзи. Зазвичай однорічні культури збираються в ранні фази розвитку, тому сировина відзначається високим вмістом протеїну (14,4–17,5 %) і концентрацією обмінної енергії (8,9–10,5 МДж).

Зерно ячменю на торфових ґрунтах відзначається високим вмістом обмінної енергії (11,2 МДж) і протеїну (18,7 %). Але однією із негативних особливостей ячменю є висока вірогідність полягання його стеблестою, що суттєво знижує його продуктивність. У зв'язку з цим перспективним напрямом селекції цієї культури є створення сортів з високим адаптивним потенціалом до умов торфових ґрунтів. Високою концентрацією обмінної енергії відзначаються

коренеплоди кормових буряків (10,2 МДж), картоплі (11,1 МДж) і відносно невисоким вмістом протеїну (15,1–15,4 %). Разом з тим слід відзначити високу забезпеченість протеїном листя кормових буряків (16,4 г на 1 МДж).

Найважливішим показником при порівняльному оцінюванні ефективності кормових культур у сівозміні є вихід енергії та протеїну з одиниці площі, а також витрати сукупної енергії на їх вирощування (табл. 3). За виходом обмінної енергії кормові культури в структурі посівних площ розміщувалися в такій послідовності (ГДж/га): багаторічні злакові трави (73,7), кукурудза (69,1), ярий ячмінь на зерно (67,7), картопля (67,3), вико-вівсяна сумішка (64,9), конюшина (62,8), кормові буряки (58,7), сумішки багаторічних трав та гороху з вівсом (57,9 та 58,2), овес та озиме жито на зелену масу (55,4 та 55,8).

По виходу протеїну багаторічні трави значно переверщували інші культури (1402 кг/га), що вказує на високу якість рослинної сировини. Збір протеїну з посівів горохо-вівсяної, вико-вівсяної сумішки та кукурудзи становить 1042–1150, конюшини лучної та конюшино-злакової сумішки 1029–1283, ячменю на зерно 1125, кормових буряків і картоплі 887–912 кг/га. При вирощуванні просапних культур необхідні високі витрати сукупної енергії

**Продуктивність і агроенергетична ефективність вирощування культур
у польових сівозмінах (1986–1996 рр.)**

Культура	Збір з 1 га			Витрати сукупної енергії, ГДж/га	Коефіцієнт енергетичної ефективності (КЕЕ).
	Суха маса, ц	Сирого протеїну, кг	Обмінна енергія, ГДж/га		
Багаторічні злакові трави	79,2	1402	73,7	18,7	3,9
Конюшина лучна	64,8	1283	62,8	13,4	4,7
Конюшина лучна + тимोфіївка лучна + стоколос безостий	60,9	1029	57,9	17,0	3,5
Горох + овес	64,7	1061	58,2	25,4	2,3
Озиме жито + післяукісно — гірчиця біла	69,2	1109	68,4	27,2	2,5
Овес	59,4	903	55,8	25,3	2,2
Кукурудза	65,8	1150	69,1	39,7	1,7
Ячмінь, зерно	60,2	1125	67,7	30,1	2,3
Вика + овес	64,3	1042	64,9	26,7	2,4
Буряки кормові	57,6	887	58,7	38,6	1,5
Картопля	60,4	912	67,3	41,4	1,6

(38,6–41,4 ГДж/га), що є основним фактором, який визначає розміри їх посівних площ у структурі сівозміни. Середнє положення за витратами енергії займають сумішки однорічних трав на зелену масу (25,4–28,2 ГДж/га), при вирощуванні яких витрачаються великі норми висіву насіння та середні дози мінеральних добрив. На багаторічних злакових травах витрати сукупної енергії дещо підвищені внаслідок внесення добрив (18,7 ГДж/га). Найменші витрати сукупної енергії відзначаються при вирощуванні багаторічних бобових трав і травосумішок з їхньою участю (13,4–17,0 ГДж/га). За величиною окупності сукупних енергетичних витрат обмінною енергією врожаю найбільш ефективно вирощування багаторічних злакових трав, бобових трав і травосумішок з їхньою участю (коефіцієнт енергетичної ефективності 3,5–4,7).

На багаторічних злакових травах у чистих посівах і сумішках, при високому виході обмінної енергії витрати її внаслідок високих доз добрив значно збільшуються, однак коефіцієнт окупності витраченої енергії досить високий (3,9), що в комплексі з іншими розглянутими параметрами дає змогу характеризувати їх як основну групу культур у кормовиробництві на осушених торфових ґрунтах. Досить високий коефіцієнт окупності витраченої енергії спостерігається при вирощуванні однорічних злаково-бобових сумішок на зелену масу (2,0–2,5).

Культура ячменю на зерно менш ефективна, енергетичний коефіцієнт — 2,3. Внаслідок великих витрат енергії на вирощування просапних культур найменш низьку окупність відмічено при вирощуванні кормових буряків і картоплі в сівозміні (1,5 — 1,6).

Слід сказати про дуже високий рівень продуктивності і досить хорошу окупність посівів при вирощуванні проміжних культур. При вирощуванні озимого жита і гірчиці білої післяукісно вихід обмінної енергії з 1 га становить — 68,4 ГДж, а витрати сукупної енергії майже такі самі (27,2 ГДж/га), як на посівах інших однорічних культур. Коефіцієнт енергетичної ефективності становить 2,5. Тому підвищити ефективність кормових культур на осушених торфових ґрунтах, які мають істотне значення в польовому кормовиробництві, можливо шляхом розроблення ресурсозберігаючих технологій їх вирощування.

ВИСНОВКИ

На підставі комплексної оцінки кормових культур встановлено, що за продуктивністю та агроенергетичною ефективністю на торфовому ґрунті найбільш доцільно довготривало вирощувати багаторічні трави в чистих посівах і в сівозмінах з їхньою часткою не менш 66–77 %. Додатковою групою культур є однорічні трави (22–33 %) і за необхідності — просапні культури. Площі просапних культур внаслідок висо-

ких енергетичних витрат (39–40 ГДж/га) та інтенсивного обробітку ґрунту повинні бути мінімальними. Важливим агротехнічним прийомом раціонального використання торфових ґрунтів при відвальному обробітку є освоєння сівозмін з високою часткою багаторічних трав і системою технологічних прийомів, які забезпечують високу продуктивність кормових культур і збереження органічної речовини торфовищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Фурдичко О.І. Сучасні теоретичні підходи до оцінки природних ресурсів / О.І. Фурдичко, К.А. Артюшок // Збалансоване природокористування. — 2013. — № 4. — С. 5–10.
2. Тараріко О.Г. Формування екологічно стійких агроландшафтів в умовах змін клімату / О.Г. Тараріко, Т.В. Ільєнко, Т.Л. Кучма // Агроекологічний журнал. — 2013. — № 4. — С. 13–20.
3. Белковский В.И. Плодородие и использование торфяных почв / В.И. Белковский, В.М. Горошко. — Минск.: Ураджай, 1991. — 221 с.
4. Berkenkamp B. Mixtures of annual crops for forage in central Alberta / B. Berkenkamp, J. Meeres // Canad. J. Plant Sc., 1987. — Vol. 1. — P. 175–183.
5. Berkenkamp B. Yaw and pasture yields of fall and spring-seeded winter wheat and fall rye / B. Berkenkamp, J. Meeres // Canad. J. Plant Sc., 1988. — Vol. 68, No. 2. — P. 519–522.
6. Косолапов В.М. Научные основы и практика комплексного использования нарушенных болотных экосистем / В.М. Косолапов, А.Н. Уланов // Сб. научн. трудов к 70-летию БелНИИ-МиЛ. — Минск. — 2001. — С. 35–39.
7. Марков В.Д. Торфяные ресурсы мира / В.Д. Марков, Л.С. Оленин. — М.: Недра. — 1988. — 383 с.
8. Рижук С.М. Агроекологічні основи ефективного використання осушуваних ґрунтів Полісся і Лісостепу України / С.М. Рижук, І.Т. Слюсар // К.: Аграрна наука, 2006. — 424 с.
9. Трускавецький Р.С. Торфові ґрунти і торфовища України. — Харків: Міськдрук. — 2010. — 278 с.
10. Созинов А.А. Энергетическая цена индустриализации агросферы / А.А. Созинов, Ю.Ф. Новиков // Природа. — 1985. — № 35. — С. 6–11.
11. Agnew A. Fodder beet. A crop with potential / A. Agnew, J. Rea // Agr. in N. Ire. — 1988. — No. 2,5. — P. 8–9.
12. Berkenkamp B. Yields of annual forages under three harvest modes / B. Berkenkamp, J. Meeres // Canad. J. Plant Sc., 1987. — Vol. 67. — No. 3. — P. 831–834.

УДК 658 : 504 : 631.11(477)

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

М.І. Мартинчук
аспірант*

Житомирський національний агроекологічний університет

Оцінено економічні показники сільськогосподарських підприємств України. Проаналізовано динаміку викидів забруднюючих речовин у галузі сільського господарства в Україні та Житомирській області. Визначено загальні екологічні вимоги до діяльності сільськогосподарських підприємств. Розроблено етапи впровадження екологічного менеджменту на підприємствах аграрного сектора.

Ключові слова: аграрний сектор, екологічний менеджмент, забруднюючі речовини, сільськогосподарські підприємства.

Одним із чинників погіршення екологічного стану довкілля в Україні є низька ефективність дії інструментів екологічної політики, зокрема в сільському господарстві. Такі регулятори, як екологічна стандартизація, сертифікація екологічний контроль, практично не здійснюються в абсолютній більшості сільськогосподарських

підприємств. Водночас сільське господарство є галуззю, що спричинює значний негативний вплив на навколишнє природне середовище. Тому нагальним можна вважати впровадження екологічного менеджменту на підприємствах аграрного сектора економіки.

Вагомий внесок у становлення та запровадження екологічного менеджменту здійснили такі вітчизняні науковці, як В.Ф. Семенова,

* Науковий керівник — д.е.н., проф. Н.В. Зіновчук.